
הלכות יסודי התורה

הלכות דעות

הלכות תלמוד תורה

הלכות עבודה זרה וחוקות הגויים

הלכות תשובה

מבנה ההלכות

מעשה מרכבה (א-ב), מעשה בראשית (ג-ד), קדושת השם (ה-ו), הנבואה (ז-י).

מציאות ה' וייחודו	מציאות ה' (א-ו), ייחוד ה' (ז-י), ביאור מקראות התורה (ח-יב).
אהבת ה', יראתו והכרתו	אהבת ה' ויראתו (א-ב), כללים ממעשה ה' (ג-ט), ידיעת ה' (י-יג), מעשה מרכבה (יא-יב).
הגלגלים וארבעת היסודות	מערכת הכוכבים (א-ה), גלגל המזלות (ו-ז), גדלים ותכונות (ח-ט), ארבעת היסודות (י-יא).
חיבורי יסודות וצורה; סיכום הפרדס	אופי ארבעת היסודות (א-ב), שינויי היסודות (ג-ו), גולם וצורה (ז), צורת האדם (ח-ט), סיכום ארבעת הפרקים (י-יג).
קידוש השם וחילול השם	ייהרג ואל יעבור (א-ד), דין מוסר (ה), רפואה בדבר אסור (ו-ט), קידוש השם במצוה (י), קידוש השם בהליכותיו (יא-יג).
איבוד דברי קודש	השמות הקדושים (א-ו), חפצי הקודש (ז), כתבי הקודש (ח-ט).
הנבואה	הנביא והנבואה (א-ה), נבואת משה (ו-י), מטרת הנבואה (י), הראוי לנבואה (יז-יז).
האמונה בנבואת משה	האמנת משה (א-ב), האמנת נביא (ב-ג).
נצחיות התורה והציות לנביא	אין נביא מחדש (א-ג), לעבור על המצוות לפי שעה (ג-ה).
נאמנות הנביא	אות הבטחת הנביא (א-ג), נביא מעיד לנביא (ה), האיסור לנסותו (ה).

פסוקי התורה שבכתב

”לְפִיכֶם קָרָאתִי שֵׁם חֲבוּר זֶה מִשְׁנֵה תוֹרָה,
לְפִי שְׂאָדָם קוֹרָא בְּתוֹרָה שֶׁבְּכֶתֶב תְּחִלָּה,
וְאַחַר כֶּף קוֹרָא בְּזֶה יוֹדֵעַ מִמֶּנּוּ תוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כְּלָה,
וְאֵינוֹ צָרִיךְ לְקִרְוֹת סֵפֶר אַחַר בְּיַגִּיהֶם.”

(הקדמה למשנה תורה, לט)

אֲנֹכִי יי אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים, לֹא יִהְיֶה לְךָ
אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנָי:

שמות כב, (וכן
דברים ה,ו):
ידיעת ה'

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֵל יי רְאֵה אֶתָּה אֵמַר אֵלַי הֵעַל אֶת הָעַם הַזֶּה [למדרגה גבוהה]
וְאַתָּה לֹא הוֹדַעְתָּנִי אֶת אֲשֶׁר תִּשְׁלַח עִמִּי, וְאַתָּה אִמְרַתְּ יִדְעִיתִיךָ בְּשֵׁם וְגַם
מִצְוֹתַתְּ חֵן בְּעֵינָי: וְעַתָּה אִם נָא מִצְוֹתַי חֵן בְּעֵינֶיךָ הוֹדַעְנִי נָא אֶת דְּרָכְךָ
[בקשה ראשונה: הודע לי את הדרך שאתה מנהל בה את העולם (מ"ג א,גד)] וְאַדְעֶךָ לְמַעַן
אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ [שבכך אכיר אותך], וְרָאֵה כִּי עִמָּךְ הִגִּיז הַזֶּה [ומזה אלמד איך
לנהל את עם ישראל]: וַיֹּאמֶר פָּנָי יִלְכוּ [כעסי ייעלם] וְהִנְחֵתִי לְךָ: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִי, אִם
אֵין פָּנֶיךָ הַלְכִים אֵל תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה: וּבִמָּה יוֹדַע אִפּוֹא כִּי מִצְוֹתַי חֵן בְּעֵינֶיךָ
אֲנִי וְעִמָּךְ הֲלוֹא בְּלִבְתֶּךָ עִמְנוּ, וְנִפְלִינוּ [וניכדל] אֲנִי וְעִמָּךְ מִכָּל הָעַם אֲשֶׁר
עַל פְּנֵי הָאָדָמָה: וַיֹּאמֶר יי אֵל מֹשֶׁה גַם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֶעֱשֶׂה
[אסלח לעם ישראל על חטא העגל כבקשתך], כִּי מִצְוֹתַתְּ חֵן בְּעֵינֶי וְאַדְעֶךָ בְּשֵׁם:
וַיֹּאמֶר [בקשה שנייה], הֲרֵאֵנִי נָא אֶת כְּבֹדְךָ [=מהותך, עצמותך]: וַיֹּאמֶר [תשובה
לבקשה הראשונה] אֲנִי אֶעֱבִיר כָּל טוֹבִי [המציאות] עַל פָּנֶיךָ [לפני מבטך הרעיוני]
וְקָרָאתִי בְּשֵׁם יי לְפָנֶיךָ: וְחֲנַתִּי אֶת אֲשֶׁר אֶחָן וְרַחַמְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֶרְחַם
[אני מנהל את העולם בלא חובה ונותן כוחות עצמיים לכל נברא לנהל את עצמו]: וַיֹּאמֶר
[תשובה לבקשה השנייה] לֹא תוּכַל לְרַאֲתַתְּ אֶת פָּנָי [להבין את מהותי], כִּי לֹא יִרְאֵנִי
הָאָדָם וְחַי [כי כל זמן שהאדם חי, הוא אינו יכול להבין את ה' עד תום]: וַיֹּאמֶר יי הִנֵּה
מָקוֹם [נקודת מבט] אֶתִּי, וְנִצְבֹּתָ עַל הַצּוּר [אז תבין את מקור הדברים (מ"ג א,טו; א,טז)]:
וְהָיָה בְּעֵבֶר כְּבֹדִי וְשִׁמְתִיךָ בְּנִקְרַת הַצּוּר, וְשַׁכַּתִּי כְּפִי עָלֶיךָ עַד עֲבָרִי [אגן
עליך מפני עצמת הגילוי הזה (מ"ג א,כא)]: וְהִסְרַתִּי אֶת כְּפִי וְרָאִיתָ אֶת אַחֲרַי [תבין
את דרך הנהגתי בעולם], וּפָנָי לֹא יִרְאוּ [אמתת מציאותי כפי שהיא לא תושג (מ"ג א,לו)]:

שמות לגיב-כג:
השגת ה' של משה
רבנו

דברים וד-ה:
יחוד ה' ואהבתו

שָׁמַע יִשְׂרָאֵל יי אֱלֹהֵינוּ יי אֶחָד [מיוחד, שאינו מורכב ואין כמותו]: וְאַהֲבַת אֶת
יי אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ:

דברים יא,א:
אהבת ה'

וְאַהֲבַת אֶת יי אֱלֹהֶיךָ, וְשִׁמְרַתְּ מִשְׁמֵרְתוֹ וְחִקְתִּיתוֹ וּמְשַׁפְּטִיתוֹ וּמִצְוֹתָיו כָּל
הַיָּמִים:

אֶת יי אֱלֹהֶיךָ תִירָא וְאֶתוֹ תַעֲבֹד, וּבְשֵׁמוֹ תִשָּׁבַע:

דברים ויג:
יראת ה'

וּשְׁמַרְתֶּם מִצְוֹתַי וְעִשִּׂיתֶם אֹתָם, אֲנִי יי: וְלֹא תַחֲלִלוּ אֶת שֵׁם קֹדֶשִׁי
וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אֲנִי יי מְקֹדְשָׁם: הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ
מִצְרַיִם לִהְיוֹת לְכֶם לֵאלֹהִים, אֲנִי יי:

ויקרא כבלא-לג:
קידוש השם
וחילול השם

וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקְתֵי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וְחֵי בָהֶם, אֲנִי יי:

ויקרא יח,ה:
יעבור ואל ייהרג

וְלֹא תִשָּׁבְעוּ בְשֵׁמִי לְשָׁקֵר, וְחִלַּלְתָּ אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ אֲנִי יי:

ויקרא יט,ב:
חילול השם

אֲבָד תֵּאבְדוּן אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עָבְדוּ שֵׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אִתְּם יְרֻשִׁים
אֹתָם אֶת אֱלֹהֵיהֶם, עַל הַהָרִים הָרְמִים וְעַל הַגְּבְעוֹת וְתַחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן:
וְנִתְצַתֶּם אֶת מִזְבְּחֹתֶם וְשִׁבְרֹתֶם אֶת מִצְבְּתֵיכֶם וְאֲשִׁרְיֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בְּאֵשׁ
וּפְסָלֵי אֱלֹהֵיהֶם תִּגְדְּעוּן [תשברו], וְאֲבַדְתֶּם אֶת שְׁמֵם מִן הַמְּקוֹם הַהוּא: לֹא
תַעֲשׂוּן בְּן לִי אֱלֹהֵיכֶם:

דברים יב,ב-ד:
האיסור להרוס
מקומות קדושים

וַיֹּאמֶר יי פְּתַאם אֵל מֹשֶׁה וְאֵל אֶהְרֹן וְאֵל מֵרִים צֹאוּ שְׁלֹשְׁתְּכֶם אֶל אֶהֱל
מוֹעֵד, וַיֵּצְאוּ שְׁלֹשְׁתָּם: וַיֵּרָד יי [ה' התגלה] בְּעַמּוּד עָנָן וַיַּעֲמֵד פֶּתַח פְּתַח הָאֶהֱל,
וַיִּקְרָא אֶהְרֹן וּמֵרִים וַיֵּצְאוּ שְׁנֵיהֶם: וַיֹּאמֶר שָׁמְעוּ נָא דְבָרִי, אִם יִהְיֶה נְבִיאֲכֶם
יי בְּמִרְאָה [במראה הנבואה] אֱלֹוֹ אֶתְוֹדַע בְּחִלּוֹם אֲדַבֵּר בו: לֹא כֵן עֲבָדִי
מֹשֶׁה, בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא: פֶּה אֵל פֶּה אֲדַבֵּר בו וּמִרְאָה וְלֹא בַחֲדֵית
[במשלים] וְתִמְנַת יי יְבִיט [משיג את ה' בשכלו (מיו"ג א,ג)], וּמִדּוֹע לֹא יִרְאֶתֶם
לְדַבֵּר בְּעַבְדֵי כַמֹּשֶׁה: וַיַּחַר אֶף יי [ה' כעס עליהם] בָּם וַיִּלְךְ:

במדבר יב,ד-ט:
ייחודה של נבואת
משה

נְבִיא אֲקִים לָהֶם מִקְרֵב אַחֵיהֶם כְּמוֹךָ, וְנִתְתִי דְבָרִי בְּפִיו וְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת
כָּל אֲשֶׁר אֶצְוֶנּוּ: וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע אֵל דְּבָרִי אֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁמִי,
אֲנֹכִי אֲדַרְשׁ מֵעַמוּ: אִךְ הַנְּבִיא אֲשֶׁר יִזִּיד לְדַבֵּר דְּבָר בְּשֵׁמִי אֶת אֲשֶׁר
לֹא צִוִּיתִי לְדַבֵּר וְאֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁם אֱלֹהִים אַחֵרִים, וּמֵת הַנְּבִיא הַהוּא:
וְכִי תֹאמַר בְּלִבְבְּךָ, אֵיכָה נִדַּע אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר לֹא דִבְרוּ יי: אֲשֶׁר יְדַבֵּר
הַנְּבִיא בְּשֵׁם יי וְלֹא יִהְיֶה הַדְּבָר וְלֹא יָבֵא הוּא הַדְּבָר אֲשֶׁר לֹא דִבְרוּ יי,
בְּזִדּוֹן דִּבְרוּ הַנְּבִיא, לֹא תִגּוֹר [אל תפחד] מִמֶּנּוּ:

דברים יח,יח-כב:
נביא האמת ונביא
השקר

כִּי יִקּוּם בְּקִרְבְּךָ נְבִיא או חֵלֶם חִלּוֹם, וְנָתַן אֱלֹוֹךְ אוֹת או מוֹפֵת: וּבָא הָאוֹת
וְהַמוֹפֵת אֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹוֹךְ לֵאמֹר, נִלְכָּה אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֵרִים אֲשֶׁר לֹא
יִדְעַתֶּם וְנִעֲבַדְם: לֹא תִשְׁמַע אֵל דְּבָרֵי הַנְּבִיא הַהוּא או אֵל חוֹלֵם הַחִלּוֹם
הַהוּא, כִּי מִנְּסָה יי אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם לְדַעַת הַיִּשְׁכֵּם אֶהְבִּים אֶת יי אֱלֹהֵיכֶם
בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם: אַחֲרֵי יי אֱלֹהֵיכֶם תִּלְכוּ וְאוֹתוֹ תִּירְאוּ, וְאֶת
מִצְוֹתָיו תִּשְׁמְרוּ וּבְקִלּוֹ תִשְׁמְעוּ וְאוֹתוֹ תַעֲבֹדוּ וּבוֹ תִדְבְּקוּן: וְהַנְּבִיא הַהוּא או
חֵלֶם הַחִלּוֹם הַהוּא יוֹמַת כִּי דִבֶּר סֵרָה [סטייה (ת"א) מדרכי ה'] עַל יי אֱלֹהֵיכֶם
הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהַפְּדֶךָ מִבֵּית עַבְדִּים לְהַדְּיִיחְךָ מִן הַדְּרָךְ
אֲשֶׁר צִוְּךָ יי אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בָּהּ, וּבַעֲרַת הָרַע מִקְרַבְךָ:

דברים יג,ב-ו:
נביא השקר

הלכות יסודי התורה

מניין המצוות: א) יש שם – יש המילה 'שם' היא מילת קישור שתורגמה מהסגנון העברי, ואינה ציון מקום (בדומה ל-there is באנגלית). ב) זולתי – מבלעדי. ג) לְיַחַד – לדעת שהוא אחד. ו) לְקַדְּשׁ שְׁמוֹ – להבדיל את ה' ולרומם אותו, שאינו "כשאר הדברים" (להלן, ה). ח) לְאֲבֹד – להשמיד. י) שְׁלֵא לְנַסּוֹתוֹ – לאחר שהתברר שהוא נביא אמת, אין להמשיך ולפקפק בנבואתו בכקירה מרובה (להלן, ה).

א לידע – להבין ולהשכיל. וכל עיסוק בעניין זה המביא לבירור והבנה מעמיקה, הוא המצוה (לביאור המושג דעה ראה מ"ג א, ג). **מצוי ראשון** – שממנו מתחיל הכל, גם ממד הזמן. **מאמתת** – ממהות. **ב ואם יעלה על הדעת שהוא אינו מצוי וכו'** – אם נניח (הנחה שגויה) שה' אינו קיים, המסקנה היא שאין שום דבר קיים, שהרי האל אינו כבשר ודם, שיצירתו מתקיימת לאחר מותו. **ג, ואם יעלה על הדעת שאין כל הנמצאים וכו'** – ואם נניח (דבר שאינו מציאותי) שחוק מה' אין שום דבר קיים, עדיין יהיה ה' קיים.

ה הגלגל – לפי מושגי האסטרונומיה העתיקה, גרם שמימי שקוף המניע את מערכת השמים (ראה להלן, ג, א). **תכלית** – סוף. **בכח שאין לו קץ ותכלית וכו'** – בניסוח מודרני ניתן להחיל את הדבר על קיומו של חוק ההתמדה. המדע של ימינו גילה שהתנועה קיימת בכל דבר, גם בחפץ הנראה לכאורה דומם, מפני שהאטומים (החלקיקים היסודיים בטבע) מורכבים מאלקטרונים הנעים בלא הרף סביב גרעין האטום. ומאחר שקיומו ותנועתו של כל דבר תלויים בהקב"ה, הוא נקרא 'חיי העולמים' (מ"ג א, ט).

ו המעלה על דעתו – שסובר שזו האמת, ולא רק מהרהר (לביטוי שונה 'להעלות על הלב' ראה עבודה זרה ב, 22; י'). בספר "משנה תורה", 'להעלות על

יש בכללן עֶשֶׂר מְצוּוֹת, שֵׁשׁ מְצוּוֹת עֲשֵׂה וְאַרְבַּע מְצוּוֹת לֹא תַעֲשֶׂה, וְזֶה הוּא פְּרָטֵן: א) לִידַע שֵׁשׁ שְׁמֵי אֱלֹהִים. ב) שְׁלֵא יַעֲלֶה בְּמַחְשְׁבָה שֵׁשׁ שְׁמֵי אֱלֹהִים זולתי יי. ג) לְיַחַדְדוּ. ד) לְאַהֲבוּ. ה) לְיִרְאַה מִמֶּנּוּ. ו) לְקַדְּשׁ שְׁמוֹ. ז) שְׁלֵא לְחַלֵּל אֶת שְׁמוֹ. ח) שְׁלֵא לְאֲבֹד דְּבָרִים שְׁנִקְרָא שְׁמוֹ עֲלֵיהֶן. ט) לְשִׁמְעַ מִן הַנְּבִיא הַמְדַבֵּר בְּשְׁמוֹ. י) שְׁלֵא לְנַסּוֹתוֹ. וּבְאֹר מְצוּוֹת אֵלוּ בְּפָרְקִים אֵלוּ.

פְּרָק רִאשׁוֹן

מציאאות ה' וייחודו

מציאאות ה'

א יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא מְצִיָּא כָּל הַנְּמַצָּא, וְכָל הַנְּמַצָּאִין מִן שְׁמַיִם וְאֶרֶץ, וּמֵה שְׁבִינֵיהֶן לֹא נִמְצָאוּ אֶלָּא מֵאֲמַתַּת הַמְּצָאוֹ. **ב ואם יעלה על הדעת שהוא אינו מצוי** – אין דָּבָר אַחֵר יְכוּל לְהַמְצִאוֹת. **ג, ואם יעלה על הדעת שאין כל הנמצאים מלבדו מצויין** – הוא לְבַדּוֹ יִהְיֶה מְצוּי, וְלֹא יִבְטַל הוּא לְבִטּוּלָן, שֶׁכָּל הַנְּמַצָּאִין צָרִיכִין לוֹ, וְהוּא בְּרוּךְ הוּא אֵינוֹ צָרִיךְ לְהֵן וְלֹא לְאַחַד מֵהֶן.

ג, לפיכך אין אמתתו פאמתת אחד מהן. **ד הוא שהנביא אומר:** "ויי אלהים אמת" (ירמיה י'). – הוא לְבַדּוֹ הָאֵמֶת, וְאֵין לְאַחַר אֵמֶת פְּאֵמַתּוֹ; וְהוּא שֶׁהַתּוֹרָה אוֹמֶרֶת: "אֵין עוֹד מְלַבְּדוֹ" (דברים ד, ה), כְּלוֹמֵר: אֵין שׁוֹם מְצוּי אֵמֶת מְלַבְּדוֹ כְּמוֹתוֹ.

ה המצוי הנה הוא אלוה העולם, אדון כל הארץ, והוא המנהיג הגלגל בכח שאין לו קץ ותכלית, בכח שאין לו הפסק; שהגלגל סובב תמיד, ואי אפשר שישב בלא מסבב, והוא ברוך הוא המסבב אותו בלא יד ולא גוף.

ו וידיעת דבר זה – מְצוּוֹת עֲשֵׂה, שְׁנֵאֵמַר: "אֲנֹכִי יי אֱלֹהֶיךָ" (שמות כב; דברים ה, ו). וְכָל הַמְּעֻלָּה עַל דַּעְתּוֹ שֵׁשׁ שְׁמֵי אֱלֹהִים אַחֵר חוּץ מִזֶּה – עֶבֶר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שְׁנֵאֵמַר: "לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים

אחרים על פניו" (שם), וכפר בעקר, שזה הוא העקר הגדול שהכל תלוי בו.

^{ה'} ייחוד ה'

ז' אלוה זה – אחד הוא; אינו לא שנים ולא יתר על שנים, אלא אחד שאין פִּיחודו אחד מן האחרים הנמצאין בעולם: לא אחד כמין, שהוא כולל אחרים הרבה, ולא אחד כגוף, שהוא נחלק למחלקות ולקצוות, אלא יחוד שאין יחוד אחר כמותו בעולם.

ז' אלו היו האלוהות הרבה – היו גופין וגויות, מפני שאין הנמנין השוין במציאתן נפרדין זה מזה אלא במארעין שיאָרעו הגופות והגויות. ואלו הִיה היוצר גוף וגויה – הִיה לו קץ ותכלית, שאי אפשר להיות גוף שאין לו קץ. וכל שיש לו קץ ותכלית – יש לכחו קץ וסוף.

ז' ואלהינו ברוך שמו – הואיל וכחו אין לו קץ ואינו פוסק, שהרי הגלגל סובב תמיד, אין פחו פת גוף. והואיל ואינו גוף – לא יאָרעו מארעות הגופות כְּדִי שִׁיהא נחלק ונפרד מאחר; לפיכך אי אפשר שִׁיהִיה אלא אחד. וידיעת דבר זה – מצות עשה, שנאמר: "וי אלהינו יי אחד" (דברים ו, ד).

ביאור מקראות התורה

ח הרי מפרש בתורה ובנביא שאין הקדוש ברוך הוא גוף וגויה, שנאמר: "כי יי הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת" (שם ד, לט), והגוף לא יהיה בשני מקומות. ונאמר: "כי לא ראיתם פל תמונה" (דברים ט, ט); ונאמר: "ואל מי תדמיוני ואשוה" (ישעיה מ, כה), ואלו הִיה גוף – הִיה דומה לשאר גופים.

ט אם כן, מה הוא זה שנאמר בתורה: "ותחת רגליו" (שמות כד, ט), "כתבים באצבע אלהים" (שם לא, יח; דברים ט, ט), "יד יי" (שמות ג, במדבר יא, כג; דברים ב, טו), "עניי יי" (דברים יא, כב), "אזני יי" (במדבר יא, א; יא, יח), וכיוצא בדברים הללו? הכל לפי דעתן של בני אדם הוא, שאינם מכירין אלא הגופות, ודברה תורה כלשון בני אדם, והכל כנויין הן, כמו שנאמר: "אם שנותי ברכ חרבי" (דברים לב, מא). וכי חרב יש לו, ובחרב הוא הורג? אלא משל; והכל משל.

הדעת' משמעו לסכור דבר שאינו נכון או אינו מציאותי.

ז' אחד שאין פִּיחודו – רק הקב"ה ראוי לתואר "אחד". מין – שם כללי המכיל פרטים בקבוצה, כגון השם 'אדם', הכולל את הפרטים ראובן ושמעון ועוד הרבה אחרים (מילות ההגייון). למחלקות ולקצוות – שניתן לחלקו חלוקה פנימית ולהצביע על קצוות שלו: מעלה, מטה וכו'.

ז' הוכחת אחדות ה' נעשית בשלושה שלבים: (1) שאם אינו חומרי, מוכרח שהוא אחד; (2) שאם הוא אינסופי, מוכרח שאינו חומרי; (3) שהוא אינסופי. לכן מוכרח שאינו חומרי ושהוא אחד. אלו היו האלוהות הרבה וכו' – הוכחת שלב 1 בדרך השלילה: אילו לא היה ה' אחד, היה מוכרח שהוא חומרי, מפני שאם יש הבל בין דברים נבדלים ("הנמנים" = הניתנים להימנות), הרי זה רק בשל תכונותיהם החומריות (במאורעות וכו'). גופין וגויות – מילים נרדפות. ואלו הִיה היוצר וכו' – הוכחת שלב 2 בדרך השלילה: אילו ה' היה חומרי, היה סופי וכוחו סופי.

ז' שהרי הגלגל סובב תמיד – הוכחת שלב 3: אם תנועת גרמי השמים היא מעגלית ואינסופית (כפי שהסיקו הקדמונים מהתבוננות בהם), מוכרח שהמקור לתנועתם הוא אינסופי, והוא ה' (ראה גם מו"ב ב, ד). יש לציין שכיום מוכח שבכל פרט קטן ביקום כולו, האטום, יש תנועה תמידית של האלקטרון סביב הגרעין, והדבר מעצים מאוד את דברי רבנו.

ח הרי מפרש בתורה ובנביא – ההבנה שה' אינו גוף אינה פרשנות אלא דברי ה' בתורה עצמה ובנבואה. ואל מִי תדמיוני ואשוה – אין דבר דומה לה'.

ט והכל כנויין הן – בחלקו הראשון של ספר "מורה הנבוכים", הרמב"ם מסביר את המשמעויות העמוקות של המונחים הללו ודומיהם. שנותי ברכ חרבי – אחד ואלטש את חרבי עד שתבריק.

ט² לְבוּשָׁה פְתֹלַג תָּנֹר – לְבוּשׁוֹ כְּשֶׁלֶג לְבָן. חֲמוּץ בְּגָדִים מִבְּצֵרָה – שֶׁבִגְדוֹ אֲדוּמִים (כְּחֹמוֹץ יֵין, שֶׁהוּא אֲדוּם) בַּעַת שֶׁהוּא חוֹזֵר מִמְּלַחְמָתוֹ בְּבִנְיַן אֲדוּם שֶׁבְעִיר בְּצֵרָה. רָאֵהוּ עַל הַיָּם כְּגִבּוֹר עוֹשֶׂה מְלַחְמָה – לְאַחַר טְבִיעַת הַמְּצָרִים בַּיָּם סוֹף (שְׁמוֹת טו, יא). וְכִסְיֵי פְשָׁלִיחַ צְבוּר עֲטוּף – מִדְּרַשׁ עַל הַפְּסוֹק "וַיַּעֲבֹר ה' עַל פְּנֵי וַיִּקְרָא" וְכו' (שְׁמוֹת לו, י; בְּבַלִּי רֵאשׁ הַשָּׁנָה יז, ב), וְהָרִי "דֶּרֶךְ כָּל הַחֲכָמִים וְתַלְמִידֵיהֶם שֶׁלֹּא יִתְפַּלְלוּ אֲלֵא כִּשְׁהֵן עֲטוּפִים" (תְּפִלָּה ה, ה). בְּמִקְרָא הַנְּבוּאָה וּבְמִחְזָה – מִלִּים נִרְדְּפוּת (מ"ו, ב, מא). אִם עַד תְּכַלִּית שְׂדֵי תִמְצָא – הָאֵם אַתָּה מִבֵּין אֶת מֵהוּת ה' עַד תּוֹם.

י¹ הֲרֵאֵנִי נָא אֶת כְּבֹדְךָ – בִּקְשָׁת מִשֶׁה בְּמַעֲמַד הַנְּשֹׁגֵב שֶׁל הַתְּגִלוֹת ה' אֵלַי. וְתִשׁוּבַת ה' הֵייתָה: "וַיֹּאמֶר [ה'] לֹא תוֹכַל לִרְאֹת אֶת פָּנָי [לְהִבִּין אֶת מֵהוּתִי], כִּי לֹא יִרְאֵנִי הָאָדָם וְחַי [כִּי כָל זְמַן שֶׁהָאָדָם חַי, הוּא אֵינִי יוֹכֵל לְהִבִּין אֶת ה' עַד תּוֹם]. וַיֹּאמֶר ה' הִנֵּה מְקוֹם [נְקוּדַת מִבְּטָן] אִתִּי, וְנִצְבֹּתָ עַל הַצִּוּר [אֵן תִּבִּין אֶת מְקוֹר הַדְּבָרִים]. וְהִנֵּה בְּעֵבֶר כְּבֹדִי וְשִׁמְתִּיךָ בְּנִקְרַת הַצִּוּר, וְשִׁכְתִּי כְּפִי עֲלֶיךָ [אֵנִי עֲלֶיךָ מִפְּנֵי עֲצַמַת הַגִּילּוּי הַזֶּה] עַד עֲבָרֶי. וְהִסְתֵּיתָ אֶת פְּנֵי וַיִּרְאֵתָ אֶת אַחֲרָי [תִּבִּין אֶת דֶּרֶךְ הַנְּהַגְתִּי בְּעוֹלָם], וּפְנֵי לֹא יִרְאוּ [אֵן מֵהוּתִי לֹא תוֹבֵן] (הַבִּיאָרִים פְּוִרִים בְּמ"ו). עַל בְּרִי – לֹא מֵתוֹ, בְּשִׁלְמוֹתוֹ. כָּל עוֹד יֵשׁ תְּפִיסָה כְּלִשְׁהֵי שֶׁל הַקֶּבֶ"ה בְּמוֹשֶׁגִי "שֶׁאֵר הַנְּמַצָּאִים", הָרִי הַהֲבֵנָה אֵינָה מוֹשִׁלְמַת (כְּדִבְרֵי בְּאִרְכּוֹת בְּמ"ו עַל תַּרְי הַשְּׁלִיחַ).

י² וְהוֹדִיעֵנו בְּרוּךְ הוּא וְכו' – מִשֶׁה בִּיקָשׁ הַבְּנָה שֶׁל מְצִיאוֹת ה' וְהִפְרַדְתּוֹ "מִשְׁאֵר מְצִיאַת הַנְּמַצָּאִים", בְּדוּמָה לְרֵאִיית פְּנִים, בּו זְהִיחֵי הַחֵד מִבְּדִיל אוֹתוֹ מִשְׁאֵר הַנְּמַצָּאִים. ה' עוֹנָה לוֹ שֶׁאֵין יְכוּלַת בְּאֵדָם לְהִבִּין אֶת מְצִיאוֹת ה' הַבְּנָה בְּרוּרָה וּמִבְּדִלָּה, וְהוּא יוֹכֵל "לְהַשִּׁיג פְּחוֹת מִזֶּה מַעֲלֵ" (פַּה"מ הַקְּדָמָה לְאֲבוֹת, ז), בְּדוּמָה לְרֵאִיית אִישׁ מֵאַחֵר שֶׁאֲפִשֵׁר לְהִבִּין אֵיךְ נִרְאָה שֶׁאֵר גּוֹפוֹ וּמְלִבוּשׁוֹ בְּהַשְׁוִיָּה לְשֶׁאֵר בְּנֵי אָדָם.

י^א וְאֵינִי מְצוּי בְּזָמַן – שֶׁהָרִי מִדְּרַשׁ הַזְּמַן נִבְרָא.

ט² רָאֵה לְדָבָר זֶה, שֶׁנִּבְיָא אֶחָד אוֹמֵר שֶׁרָאָה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא "לְבוּשָׁה פְתֹלַג תָּנֹר" (דְּבִיאל ז, ט), וְאַחֵר רָאָהוּ "חֲמוּץ בְּגָדִים מִבְּצֵרָה" (יִשְׁעִיָּה סג, א), וּמִשֶׁה רִבְּנוּ עֲצָמוֹ רָאָהוּ עַל הַיָּם כְּגִבּוֹר עוֹשֶׂה מְלַחְמָה, וּבְכִסְיֵי פְשָׁלִיחַ צְבוּר עֲטוּף; לֹא מֵר שֶׁאֵין לוֹ דְמוּת וְצוּרָה, אֲלֵא הַכֹּל בְּמִקְרָא הַנְּבוּאָה וּבְמִחְזָה. וְאַמְתַּת הַדָּבָר – אֵין דַּעְתּוֹ שֶׁלְאָדָם יוֹכֵלָה לְהַשִּׁיגוֹ וְלְחַקְרוֹ, וְזֶה הוּא שֶׁאֵמֵר הַפְּתוּב: "הַחֲקֹר אֲלוֹהֵי תִמְצָא, אִם עַד תְּכַלִּית שְׂדֵי תִמְצָא?" (אֵיבִיב יא, ז).

י¹ מָה הוּא זֶה שֶׁבִקְשָׁת מִשֶׁה רִבְּנוּ לְהַשִּׁיג כְּשֶׁאֵמֵר: "הֲרֵאֵנִי נָא אֶת כְּבֹדְךָ" (שְׁמוֹת לג, יח)? בִּקְשָׁת לִידַע אֲמַתַּת הַמְּצָאוֹ שֶׁלְהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַד שֶׁיְהִיָּה ידוע בְּלָבוֹ כְּמוֹ ידועת אֶחָד מִן הָאֲנָשִׁים שֶׁרָאָה פְּנֵיו וְנִחַקְקָה צוּרָתוֹ בְּקִרְבּוֹ, שֶׁנִּמְצָא אוֹתוֹ הָאִישׁ נִפְרָד בְּדַעְתּוֹ מִשְׁאֵר הָאֲנָשִׁים. כִּךָ בִּקְשָׁת מִשֶׁה רִבְּנוּ לְהִיֹּת מְצִיאַת הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא נִפְרָדָת בְּלָבוֹ מִשְׁאֵר מְצִיאַת הַנְּמַצָּאִין, עַד שֶׁיִּדַע אֲמַתַּת הַמְּצָאוֹ כְּמָה שֶׁהִיא. וְהַשִּׁיבוֹ בְּרוּךְ הוּא שֶׁאֵין כֹּחַ בְּדַעַת הָאָדָם הַחַי, שֶׁהוּא מְחַבֵּר מְגוּרָה וְנִפְשָׁה, לְהַשִּׁיג אֲמַתַּת דָּבָר זֶה עַל בְּרִי.

י² וְהוֹדִיעֵנו בְּרוּךְ הוּא מָה שֶׁלֹּא ידַע אָדָם לְפָנָיו וְלֹא ידַע לְאַחֲרָיו, עַד שֶׁהַשִּׁיג מְצִיאַת הַמְּצָאוֹ דָּבָר שֶׁנִּפְרָד הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּדַעְתּוֹ מִשְׁאֵר הַנְּמַצָּאִין, כְּמוֹ שֶׁיִּפְרָד אֶחָד מִן הָאֲנָשִׁים שֶׁרָאָה אַחֲרָיו וְהַשִּׁיג כָּל גּוֹפוֹ וּמְלִבוּשׁוֹ בְּדַעְתּוֹ מִשְׁאֵר הָאֲנָשִׁים. וְעַל דָּבָר זֶה רִמְזוּ הַפְּתוּב וְאָמֵר: "וַיִּרְאֵתָ אֶת אַחֲרָי, וּפְנֵי לֹא יִרְאוּ" (שֵׁם לג, כג).

יא, וְכִינּוֹן שֶׁנִּתְבָּרַר שֶׁאֵינִי גּוֹף וְגוּיָה, יִתְבָּרַר שֶׁלֹּא יִאָרְעוּ וְלֹא אֶחָד מִמְּאֲרְעוֹת הַגּוֹף: לֹא חֲבוּר וְלֹא פְרוּד, וְלֹא מְקוֹם וְלֹא מְדָה, וְלֹא עֲלִיָּה וְלֹא יְרִידָה, וְלֹא יָמִין וְלֹא שְׂמָאל, וְלֹא פְנִים וְלֹא אַחֲוֹר, וְלֹא יְשִׁיבָה וְלֹא עֲמִידָה. וְאֵינִי מְצוּי בְּזָמַן עַד שֶׁיְהִיָּה לוֹ רֵאשִׁית וְאַחֲרִית וּמְנִין שְׁנַיִם. וְאֵינִי מְשִׁתְּנָה, שֶׁאֵין לוֹ דָּבָר שֶׁיִּגְרַם לוֹ שְׁנוּי.

יא, וְאֵין לוֹ לֹא מְנוֹת וְלֹא חַיִּים כְּחַיִּי הַגּוֹף הַחַי, וְלֹא סְכָלוֹת וְלֹא חֲכָמָה כְּחֲכַמַת הָאִישׁ הַחֲסָם; לֹא שְׁנָה וְלֹא הִקְיָצָה, וְלֹא פְעַם וְלֹא שְׁחֹק, וְלֹא שְׁמֻחָה וְלֹא עֲצָבוֹת, וְלֹא שְׁתִּיקָה וְלֹא דְבוּר כְּדְבוּר הָאָדָם. וְכִךָ אֶמְרוּ חֲכָמִים: אֵין לְמַעֲלָה לֹא יְשִׁיבָה וְלֹא עֲמִידָה, לֹא עֲרָף וְלֹא עֲפוּי.

יא² לֹא עֲרָף וְלֹא עֲפוּי – אֵין לוֹ פִּירוּד אוֹ חִיבוּר (פַּה"מ סְנַהֲרִין יא, א).

ב והואיל והדבר כף הוא, כל הדברים הללו וכיוצא בהן שנאמרו בתורה ובדברי נביאים – הכל משל ומליצה הן, כמו שנאמר: "יֹשֵׁב בַּשָּׁמַיִם יִשְׁחַק" (תהילים ב,ד), "כַּעֲסוּנִי בַּהֲבִלֵיהֶם" (דברים לב,כא), "כַּאֲשֶׁר שָׁשׂ יִי" (שם כח,טג), וכיוצא בהן – על הכל אמרו חכמים: דברה תורה כלשון בני אדם. וכן הוא אומר: "האיתי הם מכעסים?" (ירמיה ז,ט) – הרי הוא אומר: "אני יי לא שניתי" (מלאכי ג,ו), ואלו הנה פעמים כועס ופעמים שמח – הנה משתנה. וכל הדברים האלו אינן מצויין אלא לגופים האפלים השפלים, "שכני כתי חמר אשר בעפר סודם" (איוב ד,ט), אבל הוא ברוך הוא יתעלה ויתרומם על כל זה.

הסכלות שגרמה לו להלעיג" (הקדמה לפה"מ עמ' כא). לא שניתי – לא השתנית.

פרק שני

אהבת ה', יראתו והכרתו

אהבת ה' ויראתו

א האל הנכבד והנורא הזה – מצוה לאהבו וליראה הימנו, שנאמר: "וְאֶהְיֶה לָהֶם יְיָ אֱלֹהֵיהֶם" (דברים ו,ה; יא,א), ונאמר: "אֵת יִי אֱלֹהֵיהֶם תִּירָא" (שם ו,יג; יז,כ). **ב**, והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואי הנפלאים הגדולים, ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ – מיד הוא אוהב ומשבח ומפארו ומתאנה תאנה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד: "צִמְאָה נַפְשִׁי לַאלֹהִים לְאֵל תִּי" (תהילים מב,ג).

ב, וכשמחשב בדברים האלו עצמן, מיד הוא נרתע לאחוריו, וירא ויפחד, וידע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה, עומדת בדת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד: "כִּי אֶרְאֶה שָׁמַיִךְ... מִה אֲנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ..." (שם ח,ד-ה).

"על פי הדעה, על פי האהבה" (תשובה י,ה), וחוזר חלילה. וכן הוא גם ביראה הבאה מתוך הכרת המציאות, המביאה את האדם להיכנע בפני האל ולדעת את מקומו, ובעקבות זה להקפיד על קיום המצוות, המעוררות את נוכחות ה' ומגבירות את יראתו.

ב, תמים דעות – ה', השלם בדעתו. כמו שאמר דוד – לנוכח גודל השמים, עולה שאלת ערכו של האדם שזימן לו תפקיד גדול במציאות: "כִּי אֶרְאֶה שָׁמַיִךְ, מַעֲשֵׂה אֲצַבְעֶיךָ יָרַח וְכוּכְבֵּי אֲשֶׁר כּוֹנְנָתָה. מִה אֲנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ. וְכֵן אֲדַם כִּי תִפְקְדֶנּוּ?" ובכלל, הרמב"ם סבור שמהכרת כל המרחב העצום של היקום, ניתן להסיק (מן הידע שהיה קיים בזמן הרמב"ם, והדבר ניכר יותר עם התקדמות הכרת גודל היקום בימינו) שהאדם אינו מטרת כל בריאת ה', אלא רק הנברא הנכבד ביותר בכדור הארץ (מור"ג, ג, יד-ה). ויש חכמים שחלקו על מסקנה זו.

ב יושב בשמים ישחק – ה' לועג לניסיונות לפגוע בו. כעסוני בהבליהם – כאן הרמב"ם מביא דברים קשים שנאמרו במקרא על עובדי עבודה זרה: "הם קנאוני בלא אל [החליפו אותי בעבודה זרה, שאינה אל], כעסוני בהבליהם [בעבודה זרה, שאינה ולא כלום]". "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר שָׁשׂ יִי עֲלֵיכֶם לְהִיטִיב אֲתֶכֶם". וכן הוא אומר – על עובדי עבודה זרה: "האיתי הם מכעסים נאם ה' הלא אתם, למען בשת פניהם". הטיפשות שלהם פוגעת בהם ולא בי. ועל כגון דברים אלו כתב הרמב"ם: "כל המלעיג על דברי חכמים, נידון בצואה רותחת. ואין צואה רותחת חמורה מן הסכלות שגרמה לו להלעיג" (הקדמה לפה"מ עמ' כא).

א ואהבת את יי אלהיך – ובכלל מצוה זו להאיהב אותו, "שנקרא את כל בני האדם לעבודתו יתעלה ולאמונה בו. לפי שכאשר אתה אוהב את מי שהוא, תהללנו ותשבחנו ותקרא בני אדם לידידותו" (סה"מ עשה ג). **ב**, שיתבונן האדם – בטבע, ובכלל זה "החכמות והתבונות המודיעות לו את קונו" (תשובה י,ו), וישתוקק להכיר את ה', "כי בהתבוננות תושג לך ההשגה ויימצא התענוג ותבא האהבה בהכרח" (סה"מ עשה ג). וכאן הרמב"ם מציין צד אחד של האהבה והיראה (היראה באה לאחר האהבה), הבאות מהתבוננות במציאות. ובמקום אחר הוא אומר שהאהבה והיראה באות גם מהתבוננות במצוות ועשיתן (ראה סה"מ עשה ג; מור"ג, ג, כח; ג, נב). ונראה שהדברים חוזרים על עצמם: ההתבוננות מביאה לאהבת ה', וזו מביאה ללימוד ולעיון, והם מגבירים את ההתבוננות המחודשת ואת האהבה,

"על פי הדעה, על פי האהבה" (תשובה י,ה), וחוזר חלילה. וכן הוא גם ביראה הבאה מתוך הכרת המציאות, המביאה את האדם להיכנע בפני האל ולדעת את מקומו, ובעקבות זה להקפיד על קיום המצוות, המעוררות את נוכחות ה' ומגבירות את יראתו.

ב, תמים דעות – ה', השלם בדעתו. כמו שאמר דוד – לנוכח גודל השמים, עולה שאלת ערכו של האדם שזימן לו תפקיד גדול במציאות: "כִּי אֶרְאֶה שָׁמַיִךְ, מַעֲשֵׂה אֲצַבְעֶיךָ יָרַח וְכוּכְבֵּי אֲשֶׁר כּוֹנְנָתָה. מִה אֲנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ. וְכֵן אֲדַם כִּי תִפְקְדֶנּוּ?" ובכלל, הרמב"ם סבור שמהכרת כל המרחב העצום של היקום, ניתן להסיק (מן הידע שהיה קיים בזמן הרמב"ם, והדבר ניכר יותר עם התקדמות הכרת גודל היקום בימינו) שהאדם אינו מטרת כל בריאת ה', אלא רק הנברא הנכבד ביותר בכדור הארץ (מור"ג, ג, יד-ה). ויש חכמים שחלקו על מסקנה זו.

ב, פתח למבין וכו' – עיקרו של תיאור זה של הבריאה אינו ערכו המדעי, כיוון שזוהי די אפילו בספרי המדע שהיו בזמן הרמב"ם (ראה להלן גה), אלא מטרת התיאור כאן רק להבין את מעשה בראשית ומעשה מרכבה או לבאר יסוד מעניין הנבואה או לקבוע השקפה נכונה בסברה תורנית (מ"ג ב.ב. ההקדמה) כדי להביא לאהבת ה'. למעשה, עם התפתחות הידע המדעי בימינו, כשאנו מבינים קצת יותר את המציאות, מתעצמת ההכרה בגדולתו של ה'.

ג, גלם – חומר. צורה – המהות המייחדת דבר אחד מדבר אחר, כגון שכלו של האדם, שבגללו הוא נקרא אדם (מילות ההיגיון ט). נהוין ונפסדין – נוצרים בעזרת היסודות ומתפרקים ליסודות. וההבחנה בין הקבוצה הראשונה לבין הקבוצה השנייה, שגרמי השמים (הגלגלים) "אינם משתנים מגוף לגוף... כמו הראשונים", היא לפי מושגים ישנים (ראה להלן פרק ג), אך כיום ידוע יסודות החומר (האטומים) בכוכבים זהים ליסודות שבכדור הארץ.

ד שראו המלאך אש ובעל כנפים – כבחזון הנביא יחזקאל (פרק א). ולעולם אין אדם רואה מלאך במציאות אלא בחלום או בנבואה. ולמלאכים אין כנפיים כשל עוף, ומשמעות "כנף" היא 'סתר', שמהותם נסתרת ונעלמת ממנו (מ"ג א. מג). חידה – משל. יי אלהיך אש אכלה... משל – משל להשמדת המורדים בה' (מ"ג א. ל). וכמו שנגאמר – בתיאור הנהגת העולם: עשה מלאכיו רוחות – רוחות הטבע הן שליחיו של הקב"ה (מ"ג ב.ו).

ה לפי שאינו שוין במציאתו וכו' – התשובה: הצורות (הישויות) נבדלות זו מזו בקרבה בשרשרת ההנהגה הבאה מה' ובאופי פעולתן, והנוצר מה' במישרין נמצא במעלה גבוהה מן הנוצר ממנו בעקיפין.

ו עלה – סיבה, גורם. עלול – תוצאה, נגרם.

ב ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים, כדי שיהיו פתח למבין לאהב את השם, כמו שאמרו חכמים בענין אהבה: שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם.

כללים ממעשה ה'

ג כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו נחלק לשלשה חלקים: מהם ברואיין שהן מחברין מגלם וצורה, והם נהוין ונפסדין תמיד, כמו גופות האדם והבהמה והצמחים והמפסדות; ומהן ברואיין שהן מחברין מגלם וצורה, אבל אינן משתנים מגוף לגוף ומצורה לצורה כמו הראשונים, אלא צורתן קבועה בגלמן לעולם, ואינן משתנים כמו אלו, והן הגלגלים והכוכבים שבהן, ואין גלמם פשאר גלמים ולא צורתם פשאר צורות.

ג ומהן ברואיין צורה בלא גלם כלל, והן המלאכים, שהמלאכים אינן גוף ורגויה, אלא צורות נפרדות זו מזו. **ד** ומה הוא זה שהנביאים אומרים שראו המלאך אש ובעל כנפים? הכל במראה הנבואה ודרך חידה, לומר שאינו גוף, ואינו כבד כגופות הפכדים, כמו שנגאמר: "כי יי אלהיך אש אכלה הוא" (דברים ד, כד), ואינו אש – אלא משל; וכמו שנגאמר: "עשה מלאכיו רוחות, משרתיו אש להט"

(תהילים קד, ד).

ה ובמה יפרדו הצורות זו מזו, והרי אינן גופין? לפי שאינן שוין במציאתן, אלא כל אחד מהן למטה ממעלתו שלחברו, והוא מצוי מכחו, זה למעלה מזה, והכל נמצאים מכחו שלהקדוש ברוך הוא וטובו. וזה הוא שרמז שלמה בחקמתו ואמר: "כי גבה מעל גבה שמר, וגבהים עליהם"

(קהלת ה, ו).

ו זה שאמרנו 'למטה ממעלתו' – אינה מעלת מקום, כמו אדם שיושב למעלה מחברו, אלא כמו שאומרים בשני חכמים שאחד גדול מחברו בחכמה, שהוא למעלה ממעלתו שלזה, וכמו שאומרים בעלה, שהיא למעלה מן העלול.

ז שנוי שמות המלאכים – על שם מעלותם הוא, ולפיכך נקראים: חיות הקדש, והם למעלה מן הכל, ואופנים, ואראלים, וחשמלים, ושרפים, ומלאכים, ואלהים, ובני

אֱלֹהִים, וּכְרוּבִים, וְאִישִׁים.

ז² כָּל אֱלוֹ עֲשָׂרָה הַשָּׁמוֹת שֶׁנִּקְרְאוּ בְּהֵן הַמְּלֶאכִים – עַל שֵׁם עֲשָׂר מַעְלֹת שֶׁלֶּהֶן הֵן. וּמַעְלָה שָׂאִין לְמַעְלָה מִמֶּנָּה אֵלָּא מַעְלַת הָאֵל בְּרוּךְ הוּא, הִיא מַעְלַת הַצּוּרוֹת שֶׁנִּקְרְאוּ 'חַיֹּת'; לְפִיכֶן נֶאֱמַר בְּבִבְיָאָה שֶׁהֵן תַּחַת הַכֶּסֶּא. וּמַעְלָה עֲשִׂירִית הִיא מַעְלַת הַצּוּרָה שֶׁנִּקְרְאוּ 'אִישִׁים', וְהֵם הַמְּלֶאכִים שֶׁמְדַבְּרִים עִם הַנְּבִיאִים וְנִרְאִין לָהֶם בְּמַרְאֵה הַנְּבִיאוּת. לְפִיכֶן נִקְרְאוּ 'אִישִׁים', שֶׁמַּעְלַתֶם קְרוּבָה מִמַּעְלַת דַּעַת הָאָדָם.

ח¹ וְכָל הַצּוּרוֹת הָאֵלוֹ חַיִּים וּמְכִירִים אֶת הַבּוֹרָא, וְיֹדְעִין אוֹתוֹ דַּעַה גְּדוּלָּה עַד לְמֵאד, כָּל צוּרָה וְצוּרָה לְפִי מַעְלָתָהּ, לֹא כְּפִי גְּדוּלוֹ. אֶפְלוּ מַעְלָה הָרֵאשׁוֹנָה אֵינָה יְכוּלָה לְהַשִּׁיג אֶמְתַּת הַבּוֹרָא כִּמָּה שֶׁהִיא, אֵלָּא דַּעְתָּהּ קִצְרָה לְהַשִּׁיג.

ח² אֲבָל מִשְׁגָּת וְיֹדְעַת יֵתֵר מִמָּה שֶׁמַּשְׁגָּת וְיֹדְעַת צוּרָה שֶׁלְּמִטָּה מִמֶּנָּה. וְכֵן כָּל מַעְלָה וּמַעְלָה, עַד מַעְלָה עֲשִׂירִית. וּמַעְלָה עֲשִׂירִית גַּם הִיא יֹדְעַת הַבּוֹרָא דַּעַה שָׂאִין כַּח בְּנֵי אָדָם הַמְּחַבְּרִין מִגִּלְגָּל וְצוּרָה יְכוּל לְהַשִּׁיג וְלִידַע כְּמוֹתָהּ. וְהַכֹּל אֵינָן יֹדְעִין אֶת הַבּוֹרָא כְּמוֹ שֶׁהוּא יֹדַע עֲצָמוֹ.

ט כָּל הַנִּמְצָאִין חוּץ מִן הַבּוֹרָא, מִצּוּרָה הָרֵאשׁוֹנָה עַד יִתּוּשׁ קָטָן שִׁיְהִיָּה בְּטַבּוֹר הָאָרֶץ – הַכֹּל מִכַּח אֶמְתוֹ נִמְצָאוּ. וְלְפִי שֶׁהוּא יֹדַע עֲצָמוֹ וּמְכִיר גְּדוּלוֹ וְתַפְאֲרָתוֹ וְאֶמְתוֹ – הוּא יֹדַע הַכֹּל, וְאֵין דְּבָר נֶעְלָם מִמֶּנּוּ.

ידיעת ה'

י¹ הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מְכִיר אֶמְתוֹ וְיֹדַע אוֹתָהּ כְּמוֹת שֶׁהִיא. וְאֵינּוּ יֹדַע בְּדַעַה שֶׁהִיא חוּץ מִמֶּנּוּ, כְּמוֹ שֶׁאֵנּוּ יֹדְעִין, שָׂאִין אֲנֹנוּ וְדַעְתָּנוּ אֶחָד. אֲבָל הַבּוֹרָא, הוּא וְדַעְתּוֹ וְחַיָּיו אֶחָד מִכָּל צַד וּמִכָּל פֶּנֶה; שֶׁאֲלֶמְלִי הִיָּה חַי בְּחַיִּים, וְיֹדַע בְּדַעַה – הִיוּ שֵׁם אֱלוֹהוֹת הַרְבֵּה: הוּא, וְחַיָּיו, וְדַעְתּוֹ. וְאֵין הַדְּבָר כֵּן, אֵלָּא אֶחָד מִכָּל צַד, וּמִכָּל פֶּנֶה, וּבְכָל דְּרָף יְחוּד.

י² נִמְצָאָתָּ אוֹמֵר: הוּא הַיֹּדְעַ, וְהוּא הַיֹּדְעֵ, וְהוּא הַדַּעַה עֲצָמָה – הַכֹּל אֶחָד. וְדַבְּרָה זֶה אֵין כַּח כֶּפֶה לְאֶמְרוֹ, וְלֹא בְּאֵזֶן לְשִׁמְעוֹ, וְלֹא בְּלֵב הָאָדָם לְהַפִּירוֹ עַל בְּרִיו. וְלְפִיכֶן אוֹמְרִין 'חַי פְּרַעַה' (בראשית טו, טו) "חַי נִפְשָׁךְ" (שמואל א, כו ועוד), וְאֵין אוֹמְרִין 'חַי יי' אֵלָּא "חַי יי" (שופטים ח, יט ועוד) – שָׂאִין הַבּוֹרָא וְחַיָּיו שְׁנַיִם, כְּמוֹ חַיֵּי הַגּוֹפּוֹת הַחַיִּים אוֹ כְּחַיֵּי הַמְּלֶאכִים.

ז¹ אִישִׁים – נִקְרְאוּ גַם 'הַשְּׂכַל הַפּוֹעֵל' (מור"ג ב,ד), 'וְהוּא 'שְׂרוֹ שֶׁל עוֹלָם' שֶׁמְזַכְרִים חֻכְמִים תַּמִּיד" (מור"ג ב,ו), וְעַל יְדוּ ה' נֹתֵן צוּרוֹת לִישׁוּיֹת בַּעֲלֻמָּנוּ (להלן ד,ו).

ז² תַּחַת הַכֶּסֶּא – כִּיסֵּא הַכְּבוֹד, מִשַׁל לְעֵלְיוֹנוֹת ה' (ראה יחזקאל א, כו; מור"ג א, ט). שֶׁמַּעְלַתֶם קְרוּבָה מִמַּעְלַת דַּעַת הָאָדָם – הַאִישִׁים קְרוּבִים אֵל ה' בְּשִׁרְשֵׁת הַהִנְהַגָּה יוֹתֵר מִן הָאָדָם.

ח¹ לֹא כְּפִי גְּדוּלוֹ – שֶׁל הַקְּבִ"ה, שֶׁהוּא אֵינְסוֹפִי.

ח² כְּמוֹ שֶׁהוּא יֹדַע עֲצָמוֹ – וְזֶהוּ הַבִּיטוּי הַעֲמוּק שֶׁל אַחַדוֹת ה', שֶׁהִיוּ אֵילוֹ יִדְעִתִּי, הִיִּיתִיו, שָׂאִין הוּא וְדַעְתּוֹ שְׁנַיִם אֵלָּא אַחַדוֹת שָׂאִין כְּמוֹהוּ (כלהלן י).

ט בְּטַבּוֹר – בְּמַרְכּוֹ.

י¹ שֶׁאֲלֶמְלִי – שֶׁאֵילוֹ.

י² הוּא הַיֹּדְעַ הוּא הַיֹּדְעֵ וְהוּא הַדַּעַה – הַכֹּל אֵצֶל אֶחָד, וְאֵילוֹ בְּאָדָם, הַמוֹשְׁגִים זֵהִים רַק כְּשִׁישׁ לוֹ יִידַעַה בְּפּוֹעֵל, כְּשֶׁמַּתְמַשֵּׁת הַיִּדְעַה, כְּגוֹן כְּשֶׁהִבִּין אָדָם אֶת צוּרַת הַעֵץ. אֵךְ לְפָנֵי שְׁלֵמָה, כְּשַׁעֲדִיין לֹא יִצְאָה יִידַעְתּוֹ מִן הַכּוֹחַ אֵל הַפּוֹעֵל, הוּא הַיֹּדְעַ בְּכּוֹחַ, וְאוֹתוֹ כּוֹחַ הוּא הַדַּעַה, וְהַיֹּדְעַ בְּכּוֹחַ הוּא צוּרַת הַעֵץ (מור"ג א, סח). חַי פְּרַעַה – לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, שֶׁנִּשְׁבַּע בְּחַיָּיו שֶׁל פְּרַעַה. חַי יי – לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, ה' חַי יי! אֲבָל כְּשֶׁמְדוּבֵר עַל תִּיאוֹר פְּעוּלַת ה', שֶׁמִּמֶּנּוּ הַעוֹלָם חַי, נֶאֱמַר בְּמִקְרָא: "וַיִּשְׁבַּע בְּחַי הַעוֹלָם" (דניאל יב, ד; מור"ג א, סט; מור"ג א, עב; לחי הַעוֹלָמִים רָאָה לְעֵיל בִּיאוֹר א, ה).

יא **מַעֲשֵׂה מִרְקָבָה** – "המדע האלוהי, והוא הדיבור על כללות המציאות ועל מציאות הבורא ודעתו ותארו וחיוב הנמצאים ממנו, והמלאכים והנפש והשכל הדבק באדם, ומה שאחרי המוות" (פה"מ חגיגה ב,א). **מִרְקָבָה** – יסודו בתיאור ה' במקרא כרוכב שמים: "רוכב שמים בעורך" (דברים לג,כ), ו"לרוכב בערבות" (תהילים סח,ה), שמשמעו 'מושל על הכל'. ובתיאור במראה הנבואה בפרק הראשון ביחזקאל נאמר שכיסא הכבוד נישא על ארבע חיות כמרכבה הנישאת על גבי ארבע חיות (מ"ג א, ע בכיאר ירכב).

יב, **מוֹסְרִין לוֹ רְאֵשֵׁי הַפְּרָקִים** – ולא יותר מכן, "לפי שיש שם עניינים הנחקקים בנפשות השלמים מבני אדם, וכשמסבירים אותם בלשון וממשלים אותם במשלים [או בסמלים מבלבלים], פג טעמן ויוצאין מעניינן" (פה"מ חגיגה ב,א). **שִׁמְרָן** – דבר מה, משהו.

יב, **כְּבִישׁוֹ שְׁלֵעוֹלָם** – סודות כבושים ונעלמים. יהיו לך לְבִדְדָךְ וכו' – ההכרה הזו היא אישית (מ"ג נ, יח; ג,נד). **תַּחַת לְשׁוֹנְךָ** – ולא על לשונך, שהדיבור וההתבטאות בהם מצמצמים את העניין בדומה למי שעטוף באהבה, שקשה לעתים קרובות לתאר אותה, כיוון שתיאורה מצמצם את עצמת תחושתה.

יג, **לְפִיכָךְ אֵינוּ מְפִיר הַבְּרֹאִים וְיֹדְעִם מִחֶמֶת הַבְּרֹאִים, כְּמֹת שְׁאֵנוּ יֹדְעִין אוֹתָם, אֲלָא מִחֶמֶת עֲצָמוּ יִדְעִם. לְפִיכָךְ, מִפְּנֵי שֶׁהוּא יֹדֵעַ עֲצָמוֹ – יֹדֵעַ הַכֹּל, שֶׁהַכֹּל נִסְמָךְ בְּהִתְיָוֵה לוֹ.**

מעשה מרכבה

יא **דְּבָרִים אֵלוּ שְׁאֲמַרְנוּ בְּעִנְיָן זֶה בְּשֵׁנֵי פְּרָקִים אֶלּוּ – כְּמוֹ טֶפֶה מִן הַיָּם הֵן מִמָּה שְׁצָרִיד לְבָאָר בְּעִנְיָן זֶה. וּבְאִוָּר כָּל הָעֲקָרִים שֶׁבְּשֵׁנֵי פְּרָקִים אֵלוּ, הוּא הַנִּקְרָא 'מַעֲשֵׂה מִרְקָבָה'.**

יב, **צִוּוּ חֲכָמִים הָרְאשׁוֹנִים שְׁלֵא לְדַרְשׁ בְּדְבָרִים אֵלוּ אֲלָא לְאִישׁ אֶחָד בְּלִבָּד, וְהוּא שִׁיְהִיָּה חָכֵם וּמְבִין מְדַעְתּוֹ, וְאַחַר כֵּן מוֹסְרִין לוֹ רְאֵשֵׁי הַפְּרָקִים, וּמוֹדִיעִים אוֹתוֹ שֶׁמֵּץ מִן הַדְּבָר, וְהוּא מְבִין מְדַעְתּוֹ וְיֹדֵעַ סוֹף הַדְּבָר וְעִמְקוֹ.**

יב, **וּדְבָרִים אֵלוּ – דְּבָרִים עֲמֻקִּים הֵן עַד לְמָאֵד, וְאֵין כָּל דַּעַת וְדַעַת רְאוּיָה לְסַבְּלוֹ. וְעַלֵּיהֶן אָמַר שְׁלֵמָה בְּחֻכְמָתוֹ דְּרַף מְשָׁל: "כְּבִשִׁים לְלְבוֹשְׁךָ" (משלי כז,כ). כֵּן אָמְרוּ חֲכָמִים בְּפָרוּשׁ מְשָׁל זֶה: דְּבָרִים שֶׁהֵם כְּבִישׁוֹ שְׁלֵעוֹלָם יִהְיוּ לְלְבוֹשְׁךָ, כְּלוֹמַר: לֵךְ לְבַדְּךָ, וְאַל תְּדַרְשׁ אוֹתָם בְּרַבִּים. וְעַלֵּיהֶם אָמַר: "יִהְיוּ לְךָ לְבַדְּךָ, וְאֵין לְזָרִים אֲתָךְ" (שם ה,יז). וְעַלֵּיהֶם אָמַר: "דְּבִשׁ וְחֵלֵב תַּחַת לְשׁוֹנְךָ" (שיר השירים ד,יא); כֵּן פָּרְשׁוּ חֲכָמִים הָרְאשׁוֹנִים: דְּבָרִים שֶׁהֵם כְּדִבְשׁ וְחֵלֵב יִהְיוּ תַּחַת לְשׁוֹנְךָ.**

מעשה בראשית: הקדמה לפרקים ג-ד

חגיגה ס"ג (ב), מקשר בין דברי התורה לבין הידע המדעי בתקופתו. ומצד שני, מוכן כי, אין התורה כפופה לחוקי המדע של תקופה זו או אחרת, והמדע בימינו אינו יכול לסתור אותה, הן מפני שהמדע אינו מתיימר להציג אמת אלא הסבר סביר לדברים עד שיוכח אחרת או עד שילך ההסבר וישתכלל, והן מפני שככל שאנו נחשפים לגילויים מדעיים חדשים, כן גדלה הכרתנו בחכמה שבבריאה ובמורכבותה, ומתוך כך מתחזקת ההכרה בגודלת הבורא. בכמה מקומות הביאור כולל בקצרה גם את ההתאמה לידע המדעי של ימינו (לביאור נוסף ראה ההקדמה לפרק יא בהלכות קידוש החודש; וראה י'), וזאת כהנחיית הרמב"ם: "כל מה שאפשר לבאר דברי האדם [דברי חכמים] כדי שיהא תואם את המציאות שהוכחה מציאותה, הוא יותר עדיף ונכון לבעל הטבעים הנעלים ואיש הצדק" (מ"ג ג,יד), וכך השתדלנו לעשות. מטרת העיסוק במעשה בראשית לסייע בהבנת

בשני הפרקים הבאים (ג-ה), מפרש הרמב"ם בקצרה לפי דרכו את מה שכונה בפי חכמים "מעשה בראשית", שהוא "מדעי הטבע והמחקר בראשית הבריאה" (פה"מ חגיגה ב,א; להלן ד,י), כדרך להכיר את ה', "ואין למידות עליו יתעלה כי אם מן המציאות הזו - ממכלולתה ומפּרטיה" (מ"ג א,עא), "ולא יושג אותו המדע האלוהי אלא לאחר מדעי הטבע" (מ"ג הקדמה; וכן א,לד).

● המושג הידע והמטרה – מדעי הטבע בתקופה העתיקה ובזמנו של הרמב"ם כללו את תיאור המציאות, ואת המשמעויות הרוחניות שלה (המטאפיזיקה). מיווג זה מכוון אל הכרת ה', שהיא מטרת הרמב"ם. כיום מדעי הטבע אינם עוסקים במשמעויות הרוחניות של המציאות. רוב דברי הרמב"ם כאן נסמכים גם על ספרי "חכמי יוון" (להלן ה; קידוש החודש יא.ה. הכלל נמצא ש,ז,כד ובמ"ג ב,ח). מצד אחד, הרמב"ם, כדרכם של הגאונים (רב האי גאון, אוצר הגאונים,